

TÜRKİYE’NİN MAKROEKONOMİK YAPISINA YÖNELİK GENEL BİR DEĞERLENDİRME VE KRİZİN NEDENLERİ: SİSTEMİK KRİZ KANALLARININ TANIMLANMASI VE SİSTEMİK KRİZLERDEN KORUNMA YOLLARI

Öğr. Gör. İbrahim ÖRNEK*
Öğr. Gör. Seyhan TAŞ**

ÖZET

Türkiye’de sık sık yaşanan makroekonomik ve mikroekonomik şoklar sistemik krizlere, bu krizlerde 30 yıldır önlenemeyen bir kronik enflasyona neden olmuştur. Dolayısıyla ülkede istikrarlı bir reel büyüme sağlanamamış ve sağlıklı bir ekonomik yapı oluşturulamamıştır. Ülkenin kalkınmasının başlıca yolu düşük enflasyon oranı ve süreklilik arz eden bir büyüme oranıdır. Bu durumun sağlanabilmesi için sistemik krizlere neden olan makroekonomik ve mikroekonomik şoklara izin verilmemesi ve idari ve ekonomik tedbirlerin zamanında alınması gerekmektedir.

ABSTRACT

Turkey frequently has lived systematic crises because of macroeconomic and microeconomic shocks and these crises has caused chronic inflation for 30 years. So, Turkey hasn’t provided to the stability of real growth and socio-economic structure. For Turkey’s development which should be provided to low inflation rate and sustainable growth rate. Macroeconomic and microeconomic shocks shouldn’t be allowed to divert systemic crises, economic and administrative measures should be taken timely.

---

* Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü

** Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü

GİRİŞ

Global finansal kargaşada, uluslararası finansal yapı kolaylıkla bozulabilmekte; dolayısıyla finansal yapının temel prensiplerinde tekrar şekillenmelere ihtiyaç duyulmaktadır. Globalleşme sürecinin temel ayağı finansal alanda oluşan kültürel şokların kabul edilmesine ve uygulanmasına bağlıdır. Bu gelişmelere ayak uydurulamaması sistemik krizlerin ortaya çıkmasının muhtemel göstergesi olan sistemik riskleri ortaya çıkarmaktadır. Sistemik finansal krizler bir bilgi krizidir. Bilgi akımı sağlayan kanalların kesilmesi, arz ve talep bilgilerinin yanlış olması ve piyasaların yanlış bilgilerle doldurulması, bir bilgi kaybının oluşması finansal krizlere neden olmaktadır. Sistemik risk, sistemik krizlerin ortaya çıkmasının muhtemel göstergesidir. Sistemik kriz ise, yerel krizlerin toplananark zincirlemeli bir şekilde tüm finansal sistemin çökmesine neden olan krizlerdir.

Türkiye 1980 sonrası dışa açık bir piyasa ekonomisi geliştirmiş ve uygulamıştır. Bu süreçte dış ticaret liberalleştirilmiş, ihracata yönelik sanayileşme stratejisi izlenmiş ve mali piyasaların geliştirilmesi yönünde önemli çalışmalar yapılmıştır. 1989 yılında, küreselleşme süreci olarak, uluslararası sermaye hareketleri tamamen serbest bırakılmış ve özelleştirme girişimleri hızlandırılmıştır. Uygulanan bütün bu önlemlerin istikrarlı bir politik ortamda yapılamaması değişim sürecini geciktirmiş ve sorunların giderek kronikleşmesine yol açmıştır. Özellikle merkez bankasının kontrolsüz ve öznel araçlarının finansal sistemi deforme etmesi, asimetrik bilgilerin artması ve piyasaların düzensizliği sistemik krizlere neden olmuştur. Bu kriz kanalları toplu olarak iki farklı grup altında incelemektedir: Bunlar, **Makroekonomik Şokların** ve **Mikroekonomik Şokların** neden olduğu krizlerdir.

I. MAKROEKONOMİK ŞOKLAR

Ekonomik istikrarı bozan makroekonomik şokları dört başlık altında inceleyebiliriz. Reel Açıdan; kamu sektörünün zararları ve bütçe açıklarının finansmanının zorlaşması, Parasal Açıdan; para ve kredi taleplerinde ani dalgalanmalar, Dışsal Açıdan; ödemeler bilançosunun sürekli açık vermesi dövizlerin ve makroekonomik göstergelerin sürekli dalgalanması ve milli paranın ekonomik şartları

yansıtmayan bir kur ile dövize bağlanması, Politik Açıdan; resmi otoritelerin güvenilirliğinin kaybolmasıdır.¹

Türkiye'nin makroekonomik yapısını incelediğimizde, sistemik krizlere neden olan makroekonomik şokların ortaya çıktığını görmekteyiz. Özellikle kronik enflasyon Türkiye'de makroekonomik dengesizliklerin temelini oluşturmuş, bunun yanısıra görece fiyatlardaki değişimi kolaylaştırarak gelir dağılımını bozmuş ve yarattığı belirsizlik sonucu yatırım ve üretim potansiyelini düşürmüştür. Yüksek kamu açıkları, özellikle 1990'lı yıllarda, mali piyasalar ve para politikası üzerinde baskı yaratarak enflasyon beklentilerine süreklilik kazandırmış ve yüksek enflasyonun neden olduğu belirsizlikler ekonomik birimlerin piyasa sinyallerini doğru olarak algılamalarını güçleştirmiştir. Bu durum özellikle mali piyasalarda risk priminin yükselmesine neden olmuş ve reel faizler sanayi yatırımlarını ve kaynak dağılımını olumsuz etkileyecek biçimde artmış, buda kamunun finansman dengesini daha da kötüleşmesine neden olmuştur.

Tablo'1'i incelediğimizde 1989 yılında kamu kesimi borçlanma gereğinin GSMH'ya oranı %5,3 iken 1999 yılında %14'8'e yükselmiştir. Bu dönemin ilk yarısında, kamu kesimi borçlanma gereği oranının %10 düzeylerine ulaştığı, ikinci yarısında ise 5 Nisan Kararlarının etkisiyle 1999'a kadar %5 ile %9 arasında seyretmiştir. İlk dönem rakamları incelendiğinde bazı dönemlerde gözlenen iyileşmeler (KKBG'de düşüş) geçici olmuştur. Çünkü sosyal güvenlik kuruluşlarının açıkları, özelleştirme gelirlerinin beklenenin altında olması ve KİT'lerin ekonomiye getirdiği yükün devam etmesi gibi nedenlerle kamu harcamaları ve gelirleri arasındaki uyumsuzluk devam etmiştir. 1996-1999 döneminde faiz dışı açık, kamu kesimi açığının yükselmesinin temel belirleyicisi olmuştur. Faiz oranlarının yüksek seyretmesi bütçe açıklarının da artmasına neden olmuştur. 1989 yılında 7,6 trilyon olan konsolide bütçe açıkları 1999 yılında 9 katrilyona yükselmiştir. Bu durumda kamunun mali baskınlık ölçütü giderek artmış, 1996-1998 döneminde ortalama % 7,6 iken 1999

¹ Nikolay NENOVSKY ve Kalin HRISTOV, "Criteria For Evaluation of The Systemic Risk Under Currency Board", Bank of National Bank (Ocak 1998), s.7-8

yılında %11,6 olarak gerçekleştirmiştir². Bununla birlikte, Türkiye piyasalarında mali derinleşmenin sağlanamaması borçlanmayı zorlaştırmış ve faiz oranları üzerinde bir baskı oluşturarak faizlerin yükselmesine neden olmuştur³. Dolayısıyla bütçe açıklarının iç borçlanma yöntemi ile kapatılmasının maliyeti giderek artmış, bu da faiz oranlarını yükseltmiş ve toplam faiz ödemelerinin artmasına neden olmuştur. Bunun sonucu olarak, faiz ödemelerinin toplam harcama kalemleri içerisindeki oranı hızla artmış ve faiz ödemelerinin GSMH içerisindeki payı 1998’de %11,7, 1999 yılında da %13,7 olmuştur. 1999 yılında ise, bütçe gelirlerinin %45’2’si faiz ödemelerine gitmiştir. Kamu ve bütçe açıklarının faiz oranları üzerindeki baskısı sistemik riskleri, sürekliliğinde ise sistemik kriz kanallarının reel boyutunu ortaya çıkarmıştır.

Sistemik kriz kanallarının parasal ve dışsal boyutu ise, para ve kredi taleplerindeki ani dalgalanmalar ve ödemeler bilançosu açığının süreklilik arzemesidir. Bununla birlikte döviz kurlarında sürekli dalgalanmalar ve milli paranın piyasa şartlarını yansıtmayan bir kur ile dövize bağlanması sistemik krizlerin nedenlerindedir. Türkiye’de, 1996-1999 döneminde, dış ticaretin gelişimine baktığımızda ihracatın yıllık ortalama artış hızı %5,3 seviyesinde iken, aynı dönemde ithalatın artış hızı ortalama %16,6 oranında gerçekleşmiştir. Dış ticaret bilançosunun sürekli açık vermesinin en temel nedenlerinden biri ise, Türkiye’nin ihracat pazar büyüme oranının giderek düşmesidir.

---

² Kamuran N. MALATYALI, “Enflasyon Hedeflemesi, Ülke Uygulamalarının Örnekler ve Türkiye’de Uygulanabilirliği”, *Devlet Planlama Teşkilatı (DPT)*, 1998, s.59

³ Şükrü BİNAY ve Kürşat KUNTER, “Mali Liberalleşmede Merkez Bankası’nın Rolü 1980-1997”, *TCMB*, Tartışma Tebliği: 9803, 1998, s.8

Tablo.1. Türkiye'nin Temel Ekonomik Göstergeleri

	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
GSMH (%)	1,6	9,4	0,3	6,4	8,1	-6,1	8,0	7,1	8,3	3,9	-6,4
TÜFE Yıllık Ortalama (%)	63,2	60,2	65,9	70	66,1	106,3	89,1	80,4	85,7	84,6	64,9
TEFE Yıllık Ortalama (%)	63,2	52,3	55,3	62	58,3	120,7	86,0	75,9	81,8	71,8	53,1
İhracat (FOB Milyon Dolar)	11,624	12,959	13,593	14,714	15,345	18,106	21,636	23,225	26,261	26,973	26,588
İthalat (CIF Milyon Dolar)	15,792	22,302	21,047	22,870	29,428	23,270	35,709	43,627	48,559	45,922	40,692
Dış Ticaret Açığı (Milyon Dolar)	-4,168	-9,343	-7,454	-8,156	-6,558	-5,164	-14,073	-20402	22,298	-18,999	-14,104
Cari İşlemler Den (Milyon Dolar)	-938	-2,625	250	-974	-6,433	2,631	-2,339	-2,437	-2,638	1,984	-1,364
İhracat/İthalat	73,6	58,1	64,6	64,3	52,1	77,8	60,6	54,1	54	58,7	65,4

Tablo.1'in Devamı

KKBG / GSMH	5,3	7,4	10,2	10,6	12	7,9	5,2	8,9	7,6	9,1	14,8
Vergi Gel / GSMH	11,09	11,43	12,40	12,83	13,23	15,12	13,8	14,98	16,1	17,4	18,9
Konsolide Bütçe Açığı / GSMH	-3,3	-3	-5,3	-4,3	-6,7	-3,9	-4	-8,3	-7,6	-7	-11,6
Faiz Ödemeleri / Toplam Harcamalar	21,7	20,8	18,5	18,2	24	33,2	33,7	38	28,5	40,1	38,6
Yıllık Dolar Kuru Artış Oranı (%)	27,3	26,6	73,3	68,5	68,9	170,4	53,9	77,5	86,6	71,7	60,6
DTH / M2Y	22,9	23,3	30,9	36,1	41,7	50	51,9	48,8	51,5	47,3	45,8
M2 / GSMH	20,5	18	18,5	17,3	17,1	16,2	16,2	19,7	19,6	21,3	28,8
Uluslararası Rezervler (Milyon Dolar)	9,283	11,387	11,250	15,522	17,761	16,514	23,337	25,008	27,169	29,506	34,133

Kaynak: DPT, *Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Öncesinde Makroekonomik Gelişmeler 1996-2000*, (DPT, Haziran 2000), s.8

Özellikle 1997 sonrası, Türkiye'nin rekabet gücünde nispi bir bozulma söz konusudur. Bunun en büyük nedenlerinden biri, Türkiye'nin, 1997 yılında yaşanan Asya ve Rusya krizlerinin yarattığı olumsuzluklardan etkilenmiş olması ve bu süreçte ihracatımızın yatay seyretmesidir.

Ayrıca, milli paranın reel olarak değer kazanması Türkiye'nin rekabet gücünü büyük derecede düşürmüş, bununla birlikte, ekonomik istikrarsızlığın temel fonksiyonu olan politik karışıklık ve resmi otoritelerin güvenilirliğinin kalmaması sistemik krizlerin çıkmasının temel belirleyicisi olmuştur. Bütün bu sonuçlar krizi takip eden dönemde yapılan tahminleri doğrulamaktadır.⁴

II. MİKROEKONOMİK ŞOKLAR

Mikroekonomik şoklar bireysel finansal araçları (özellikle ticari bankaları) etkiler. Bu bir yerel şoktur, bankacılık sisteminin karakterine bağlı olarak kolayca yayılabilir. Ticari bankaların varlıkları, mevduatları ve sabit sermaye değerinde aşırı dalgalanmalar, şokların, likidite problemlerinin ve iflasların daha da artmasına neden olur.⁵ Parasal hareketlerdeki değişimler nakit/mevduat ve milli para/yabancı para arasında tercihlerin ani değişimleri muhtemel şokları beraberinde getirir. Bu durumda halk toplu olarak mevduatlarını nakde, nakitlerini de dövize çevirir. Bu tür bir sistemik kriz tüm finansal sistemin çökmesine neden olabilir.⁶

Mikroekonomik şoklara neden olan diğer bir etken ise asimetrik bilgilerdir. Asimetrik bilgi, finansal sistemde iki temel sorun yaratmaktadır: Tersine Seçim (adverse selection) ve Ahlaki Tehlike (moral hazard). Ters seçim problemi, potansiyel açıdan riski yüksek olan kredinin en fazla araştırılan kredi olması durumunda, kredi işlemi gerçekleşmeden önce oluşan bir bilgidir. Bunun açıklaması şöyledir:

⁴ DIŞ TİCARET MÜSTEŞARLIĞI, *Dış Ticaret Dergisi Asya Krizi Özel Sayısı*, Mart 1998, s.94

⁵ David MARSHALL, "Understanding the Asian Crisis: Systemic Risk as Coordination Failure", *Economic Perspectives*, Federal Reserve Bank of Chicago, 3rd Quarter, s.13-28.

⁶ Steven STRONGIN, "The Identification of Monetary Policy Disturbance: Explaining the Liquidity Puzzle", *Journal of Monetary Economics*, Haziran 1995, s.466

daha fazla risk üstlenmek isteyen yatırımcılar, büyük olasılıkla en fazla kredi almak isteyen yatırımcılar olacaktır. Çünkü bu birimler, krediyi ödememe gibi bir düşünceye sahiptirler. Ters seçim sonucunda, borç veren taraf, bundan sonra güvenilir olmasına rağmen iyi özellikteki müşterilere de kredi vermeyebilirler. Bu durum bir eğilim haline gelirse, yatırımcılar firmaların güvenilirliği konusunda karar vermekte zorlanırlar ve kredi piyasaları gerektiği gibi çalışamaz. Asimetrik bilgi sonucu doğan ikinci sorun olan ahlaki tehlike kredi verme işleminden sonra ortaya çıkar. Bu tip bir davranışta krediyi alan taraf genellikle borcun geri ödenmesi konusunda iyi niyetli değildir ve buna paralel bir takım yatırım alanları ve faaliyetleri seçmektedir. Ayrıca krediyi kişisel amaçlı kullanabilmekte, projenin başarısı için yeterli çaba göstermemektedir. Sonuçta, kredi alan ve kredi veren tarafların çıkar çatışması içinde olması, çoğu kredi kuruluşunun kredi arzını daraltmasına yol açmaktadır.⁷

O halde asimetrik bilgiler, finansal piyasaların tasarruflarını etkin yatırımlara yönelmesini engeller ve ekonomik aktiviteleri düşürür, bu da sistemik krizlerin ortaya çıkmasına neden olur. Sistemik krizlerin ortaya çıkması ve artması durumunda mikroekonomik şoklara neden olan ticari bankaların bilanço yapılarında büyük çaplı oransızlıklar (vade ve nakit durumları), finansal aracılardan işlemleri hakkında asimetrik bilgiler ve neticesinde oluşan banka panikleri ticari bankaların bilançolarının zarar vermesine neden olur. Banka panikleri tüm piyasalara yayılır, bu da mudilerin asimetrik bilgileri yüzünden sağlam ve sağlam olmayan bankalar ayırt edilemeyerek mevduatların çekilmesi ile sonuçlanır. Bu kısıtlamalar finansal piyasaların fonksiyonunun etkisini azaltır ve reel sektörün çökmesine neden olur.⁸ Ayrıca banka krizleri döviz krizlerine neden olabilir, özellikle sabit döviz kurunu uygulayan ülkelerde daha etkili görülür. Bu tür bir sistematik bir kriz tüm finansal sistemin çökmesine yol açabilir.

Türkiye’de bankacılık sisteminin sağlam bir yapıya oturtulmadığı yaşanan son banka krizleri ile ortaya çıkmıştır. Bu

---

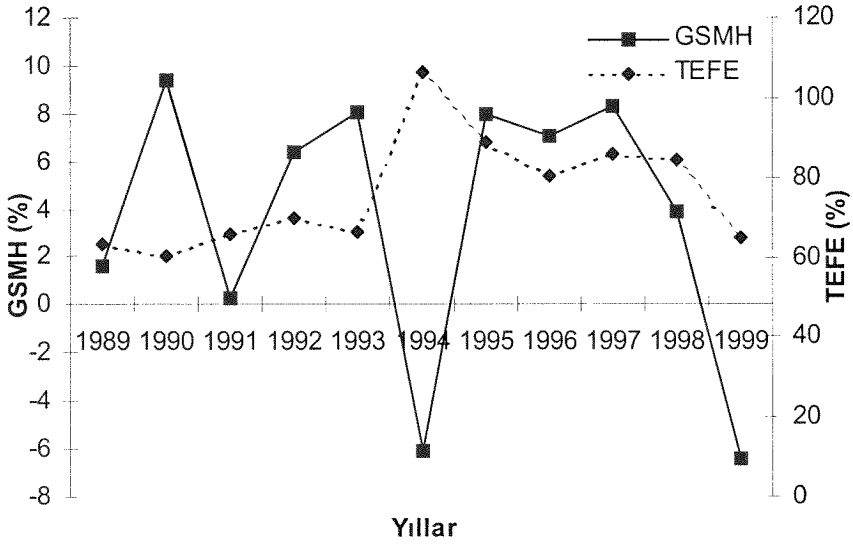
⁷ Mustafa ÖZER, “Finansal Krizler, Piyasa Başarısızlıkları ve Finansal İstikrarı Sağlamaya Yönelik Politikalar”, *Anadolu Üniversitesi İktisat Bölümü Yayını*, No. 02, 1999, s.152.

⁸ Sujit CHAKRAVORTİ, “Analysis Of Systemic Risk In The Payments System”, *Federal Reserve Bank of Dallas*, Aralık-1996, s.8-9

amaçla, bankacılık sisteminin etkin bir şekilde düzenlenmesi, denetlenmesi ve uluslararası standartların mali sisteme aktarılması amacıyla 1999 yılında Bankacılık Kanunu yürürlüğe sokulmuş ve bankaların gözetimi ve denetimi özerk bir kuruluş olan Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu'na devredilmiştir. Alınan bu tedbirler ve düzenlemelerle bankacılık sisteminin etkin çalışmasını engelleyen faktörlerin ortadan kaldırılması hedeflenmiştir. Özellikle, kamu bankalarının bankacılık sisteminde yarattığı olumsuzluklardan dolayı özelleştirilerek serbest piyasa koşulları çerçevesinde faaliyet gösterecek kurumlar haline dönüştürülmesi, mali bünyesi zayıf bankaların sistemden çıkarılması ve küçük ve orta ölçekli bankaların birleştirilmesi ile sağlam bir bankacılık sisteminin kurulması kaçınılmaz bir gerçektir.

Türkiye'de yaşanan bu krizler (makroekonomik ve mikroekonomik krizler) ekonominin istikrarsızlığının temelini oluşturarak enflasyonu daha da yükseltmiş ve bu durum ülkeyi istikrarsız bir büyüme dinamiğine sokmuştur. Özellikle 1980'li yıllardan sonra enflasyonun hızla artması ekonomik ve sosyal yaşamda belirsizliklerin ortaya çıkmasında etkili olmuş ve bu süreç potansiyel büyüme eğilimini geriye çekmiştir. Şekil 1'i incelediğimizde Türkiye'nin reel büyüme oranlarının peşpeşe üç yıl yüksek büyüme gösterdiği dönemlerin sınırlı olduğu, büyüme yıllarını hemen daralma yıllarını takip ettiği görülmektedir. Enflasyonun neden olduğu bu istikrarsız büyüme ortamı ekonominin kaynaklarının verimli kullanımına engel teşkil etmiştir. 1996-1997 yılları arasında GSMH büyüme hızı ortalama %7,7 olmuş; ancak bu hızlı büyüme performansı izleyen yıllarda devam ettirilememiş ve GSMH büyüme hızı 1998 yılında %3,9'a gerilemiş, 1999 yılında ise GSMH'da %6,4 oranında bir daralma yaşanmıştır. Yaptığımız ampirik bulgularda büyümeyi olumsuz etkileyen etmenlerin başında yüksek enflasyon ve kamu açıklarının geldiğini, ayrıca, kurdaki aşınmanın da büyümeyi olumsuz etkilediğini görmekteyiz.

Şekil.1. Türkiye’de Enflasyon ve Büyüme Oranları

Kaynak: DPT, a.g.e., s.10

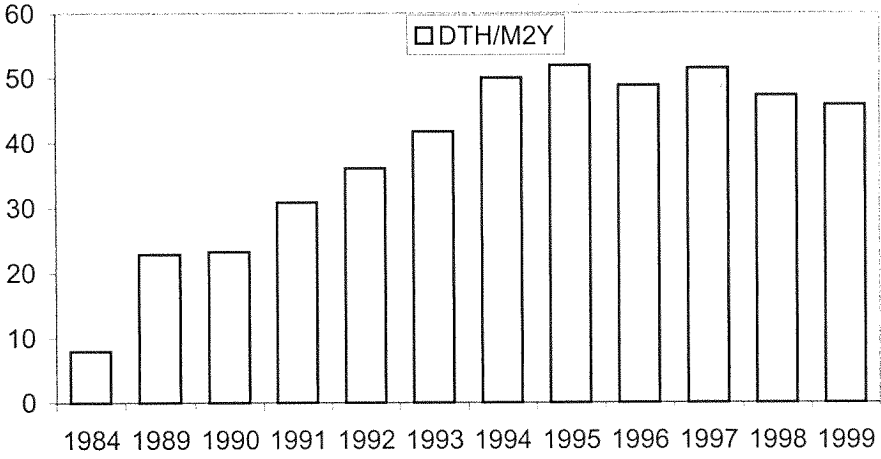
Sistemik krizlerin genel özellikleri ise şu şekilde sıralanmaktadır; temelinde likidite sorunları vardır ve finansal piyasalarda ortaya çıkarlar, yayılma sürecinde iflaslar ortaya çıkar, yatırımcı güveni kaybolur, ekonomide çıktı ve etkinlik kaybı meydana gelir, krize yolaçan faktörler aleni değildir ve sonuçta politik müdahale gerektirebilirler.⁹

Makroekonomik ve mikroekonomik şokların neden olduğu sistemik krizler sonucu döviz ikamesinin de yükseldiğini görmekteyiz. Döviz tevdiat hesabının toplam mevduata oranı ($DTH / M2Y$) şeklinde ifade edilen döviz ikamesinin yükselmesi halkın uygulanan ekonomi politikalarına olan güveninin giderek azaldığını göstermesi açısından önem arz etmektedir. Döviz ikamesi, enflasyonun yüksek ve değişken, döviz kurunun sürekli arttığı ve büyük ölçüde kamu açıklarının olduğu ülkelerde daha sık görülmektedir.¹⁰ Şekil.2’de görüldüğü gibi, Türkiye’de döviz ikamesi 1984’de %10’dan küçük

⁹ Mustafa ÖZER, a.g.e, s.34-36

¹⁰ Nazende ÖZKARAMETE, “Türkiye’de Dolarizasyon ve Para İkamesi:1990-1995”, *Ekonomik Yaklaşım*, Cilt.7, Sayı.20, 1996, s. 99.

iken, 1990'lara gelindiğinde bu oran %23,3'e, 1994'den sonra ise %50'ye yükselmiştir. Türk Lirasının değer kaybı arttıkça döviz ikamesi oranının da arttığını görmekteyiz. Döviz ikamesini önlemede en etkin yöntem olarak Türk Lirasına olan güveni sağlamak ve TL'ye endeksli varlıkların getirisini arttırmaktır. Bu da, mali disiplinin sağlanması ve ekonomik istikrarın oluşmasıyla mümkün olacaktır.

Şekil.2. Türkiye'de Döviz İkamesi (1984-1999)

Kaynak: DPT, a.g.e., s.10

III. SİSTEMİK KRİZLERDEN KORUNMA YOLLARI

Sistemik riskler ve sistemik krizler kontrol edilemeyebilir. Fakat, krizlerin etkisini azaltmak için kanuni düzenlemeler yapılabilir. Sistemik krizlere karşı iki farklı tedbir alınmaktadır: İdari ve Ekonomik Tedbirler.

A) İDARİ TEDBİRLER

Sistemik krizlerden korunmak amacıyla, finansal sistemin işlemlerini izleyen ve analiz eden bir grup uzman oluşturulmalıdır. Gelişmiş ülkelerin finansal ve endüstriyel alanlarının çoğunda bu tür gruplar mevcuttur. Finansal araçlarla ilgili kanuni temeller liberal ekonomiye dayalı bir şekilde düzenlenmeli ve kabul edilmelidir. Bu kanuni düzenlemeler mümkün olduğunca uzun süreli olarak

uygulanmalıdır. Eđer, kanuni temellerin uygulaması aksatılırsa, muhtemel olarak, sistemik krizler ortaya çıkmaktadır. İdari politika önlemleri olarak finansal gözetim, finansal kontrol ve finansal teşhis yapılmalıdır. Sistematik gözetim ve kontrol altında finansal araçlar aktivitelerini daha dikkatli bir şekilde gerçekleştirir.

Devletin ve mali kuruluşların performansı ile ilgili bilgiler açık olmalıdır. Ticari bankaların kar ve zarar hesapları ve konsolide bilançoları yayınlanmalı; ayrıca, her bankanın ayrı ayrı kar ve zarar hesabı ayrı bilançolarda gösterilerek mudilere ek bilgi sağlanmalıdır. Böylelikle ticari bankalar yüksek risk içeren işlemlerden kaçarlar, çünkü bankalar mudilerinin güvenine bağlı olarak yaşamlarını sürdürürler.

B) EKONOMİK TEDBİRLER

Genel olarak iktisadi ve para politikaları tutarlı ve mali kurumlar anlaşılır olmalıdır. Bu tutarlılık otomatik olarak sistemik krizleri önlemektedir. İktisadi politikaların bir özel uygulaması nihai kreditörlük (en son ödünç veren kurum) ve mevduat garantisidir. Şüphesiz ki, merkez bankası nihai kreditörlük işlemini gerçekleştiriyor ise, sistemik riskleri de yükseltmektedir. Yani, nihai kreditörlük sistemik krizlere yol açabilmekte; fakat kısa dönemde, krizlerin son bulmasında etkili olabilmektedir. Ayrıca, mevduat sigorta sisteminde mevduatların belirli bir oranı kadar sigorta primi ödenmekte, bu da sigorta hilekarlıklarına (moral hazard) neden olmaktadır ve sistemik risk giderek artmaktadır. Bu probleme çözüm olarak ticari bankaların mevduatlarının sadece belirli bir kısmının sigortalanması veya bankanın fon kullanımının denetlenmesi gerekir.¹¹

Mikroekonomik şokları önleyebilmek için mevduat munzam karşılığında vazgeçilmesi veya bu oranın düşürülmesi ilave bir iktisadi önlem olarak uygulanabilir. Mevduat munzam karşılığında vazgeçilmesi veya bu oranın azaltılması sistemik krizlerin riskini azaltmaktadır. Mevduat munzam karşılığı mevduat kurumları için bir çeşit vergidir ve bu kurumların diğer finansal araçlarla olan rekabetini

---

¹¹ Richard S. GROSSMAN, "Deposit Insurance, and Moral Hazard in the Thrift Industry: Evidence for the 1930s", *American Economic Review*, No. 82, 1992, s.807.

azaltmaktadır. Bu yüzden ticari bankalar, diğer finansal araçlara göre, daha az rekabet gücüne sahiptir ve daha yüksek risk içerirler. Bundan dolayı, sistemik krizlerin çoğu ticari bankaların bilançosunda bozulmalardan dolayı ortaya çıkmaktadır.¹² Bu yüzden bankalar birleştirilerek likiditesi yüksek özsermayeli bankaların kurulması gerekir.

IV. TÜRKİYE'DE YAŞANAN KASIM 2000 KRİZİN GENEL BİR DEĞERLENDİRMESİ

Türkiye'de uygulanan programın sistemik bir krize yol açmasının bir çok nedenleri vardır. Programın uygulanmasında daha önceden bilinen fakat gerekli yapısal tedbirleri almayan siyasi irade krizin çıkmasına neden olan temel etkidir. Programın sıkıntılarında ilki uygulanan sabit döviz kurundan kaynaklanmıştır. Enflasyonist bir ortamda uygulanan sabit kur sisteminin ulusal para birimini aşırı değerlendireceği öngörülen bir olgudur. Aşırı değerlenme sorunu dış ekonomik göstergelerde özellikle cari işlemler bilançosunun açık vermesine neden olmaktadır. Nitekim Türkiye'de de programın uygulanması ile büyük bir cari açık verilmiştir. Program öncesi 1,3 milyar dolar açık veren cari işlemler bilançosu program sonrası 2000 yılı sonunda yaklaşık 9 milyar dolar açık vermiştir. Bunun nedeni ulusal para biriminin aşırı değerlenmesi sonucu ihracatın yatay seyretmesi ithalatın ise aşırı artışından kaynaklanmıştır. Fakat bu durum programın zaten öngördüğü bir sorundu, dolayısıyla önceden dış ticaret ile ilgili tedbirler alınmalıydı. Bu tedbirlerden biri, cari açıkların sermaye girişleri ile finanse edilmesi ya da yeterli sermaye girişi sağlanamıyorsa merkez bankasının döviz rezervleri ile açıkların kapatılması gereği idi. Diğer bir önlem, program ortasında yapılan maksı devalüasyonun program başlatılmadan önce yapılmasıdır. Maksı devalüasyonla başlangıçta düşük değerlemeye neden olan ulusal para daha sonra enflasyon atışı ile gerçek değerine ulaşacaktı veya yapılacak olan devalüasyon belli bir takvim içerisinde zamana yayılarak halka duyurulması ve bu zaman dilimi sonunda sabit kura geçilmesi gerekirdi. Bir üçüncü tedbir ise, hükümet sabit döviz kurunun neden olduğu devalüasyon baskısını mali devalüasyonla

---

¹² Douglas W. DIAMOND ve H. Philip DYBVG "Bank Runs, Deposits Insurance, and Liquidity", *Journal of Political Economy*, No.91, 1983, s.403.

gidermeye çalışmalıydı. Yani, dış ticaret açığını kapatmak için ihracata sübvansiyon ithalata ise tarife uygulamalıydı. Daha önceden öngörülmesine rağmen programın başında değil de programın ortasında yapılan devalüasyon tamamen güven unsuruna dayalı istikrar programlarının başarısızlığına bu da ülkenin sistemik bir krize girmesine neden olmuştur.

Krizin diğer bir nedeni Türkiye’de sağlam bir bankacılık sisteminin kurulamamış olmasıdır. Programla birlikte para politikalarının etkinliği tamamen veya kısmen devre dışı bırakılması ve nihai kreditorlüğün (ödünç veren son mevki) kaldırılması ile merkez bankasının mali piyasalara müdahalesi sınırlandırıldığından sağlam bir altyapısı olmayan mali sistemimizin krize girmesine neden olmuştur.¹³ Mali sistemde yaşanan likidite sıkıntısının merkez bankası tarafından finanse edilememesi ve interbank piyasalarının gelişmemesi nedeniyle de bankaların piyasadan yüksek faizle borçlanması bir bankacılık krizini doğurmuştur. Bankacılık krizi bir mali paniğe neden olmuş bu da mudilerin finansal araçların işlemleri hakkındaki asimetrik bilgileri ile birleşince ticari bankaların bilançolarına zarar vermiştir. Yaşanan mali panik tüm piyasalara yayılarak bir finansal krize ve reel sektörün zarar görmesine neden olmuştur.

Enflasyonla mücadele programı öncesinde öncelikli olarak sağlam bir mali yapının kurulması, yani, mali disiplinin sağlanması gerekirdi. Program süresince yaşanabilecek mali krizler karşısında kısmi olarak para politikası uygulanarak bankaların likidite sıkıntısı giderilmiş olsaydı, yine hükümet mali kriz anında dolara endeksli tahvillerin toplam rezervler içerisindeki payını yükselterek ve bu tahvilleri bankaların likidite gereksiniminde kullanarak bankalararası para piyasasını rahatlatmış olsaydı yaşanan mali krizin finansal krize dönüşmesi önlenemez ve yaşanan parasal kriz mali krize dönüşmeyecekti.

Kriz nedenlerinden biri de ekonomik reformların zamanında yapılmayarak ertelenmesidir. Halbuki program öncesinde yapısal reformlar ve kamu disiplini sağlanabilseydi, özellikle özelleştirmeler

---

¹³Mehmet GÜNAL, “Kasım 2000 Krizine Teorik Yaklaşım: Para Arzının İçse İlliği ve Minsky’nin Finansal İstikrarsızlık Hipotezi”, İktisat İşletme ve Finans, No.180, Mart 2001, s.48

vakit kaybedilmeden yapılabilseydi uygulamaya konulan program başarılı olacak ve ekonomik istikrar sağlanabilecekti.

Ekonomide giderilemeyen bu aksaklıklar Kasım 2000 krizine neden olmuş ve kriz sonucu oluşturulan yeni programla sabit kur uygulamasından vazgeçilerek dalgalı kur sistemine geçilmiş ve merkez bankasının bağımsızlığına yönelik çalışmalar ön plana çıkarılmıştır. Bu duruma paralel olarak, para politikalarının uygulanmasına yönelik para politikası kurulu kurulmuştur. Böylelikle para politikasının ilke ve stratejisi fiyat istikrarının sağlanması ve milli paranın itibarlı bir duruma getirilmesi şeklinde belirlenmiştir. Ayrıca merkez bankası para politikası stratejisi yönünde hükümetle birlikte enflasyon hedefini belirleme kararı almıştır. Bu gelişmelerle bağımsız bir merkez bankacılığı hedeflenmiş ve enflasyonla mücadelede döviz çapasından vazgeçilerek enflasyon hedeflemesine yönelik bir program hazırlanmıştır.

SONUÇ

Türkiye’de yaşanan makroekonomik ve mikroekonomik şoklar sistemik krizlere neden olmuş ve sistemik krizlerin yol açtığı en büyük sorun ise, ülkemiz ekonomisinin 30 yıldır çözemediği yüksek kronik enflasyon olmuştur. Yüksek kronik enflasyon, Türkiye’de makroekonomik dengesizliklerin temelini oluşturmuş, bunun yanı sıra, görece fiyatlardaki değişimi kolaylaştırarak gelir dağılımını bozmuş ve yarattığı belirsizlik sonucu yatırım ve üretim potansiyelini düşürmüştür. Yüksek kamu açıkları, özellikle 1990’lı yıllarda, mali piyasalar ve para politikası üzerinde baskı yaratarak enflasyon beklentilerine süreklilik kazandırmış ve yüksek enflasyonun neden olduğu belirsizlikler, ekonomik birimlerin piyasa sinyallerini doğru olarak algılamalarını güçleştirmiştir. Bu durum özellikle mali piyasalarda risk priminin yükselmesine neden olmuş ve reel faizler sanayi yatırımlarını ve kaynak dağılımını olumsuz etkileyecek biçimde artmıştır. Yüksek enflasyon ve yüksek faiz oranları üretime yönelik yatırımlara olan talebi azaltarak ekonomik büyümeyi olumsuz etkilerken, sermayenin üretime yönelik ekonomik aktiviteden uzaklaşmasına, spekülasyon kazanç peşinde koşarak finansal aktiviteye kaymasına yol açmıştır. Bu durum yeni iş olanaklarının yaratılmasını ve işgücü verimliliğinin artmasını önemli ölçüde etkilemiştir.

Bununla birlikte imalat sanayisindeki yatırım eksikliği, rekabet ortamını geliştirecek değişikliklerin yapılmaması, kamu finansman dengesinin bozulması sonucu mali piyasaların baskı altında kalması ve reel faizlerin yükselmesi bu sorunların devamını oluşturmuştur.

Tüm bu şoklara neden olan sorunlar idari ve ekonomik tedbirlerle ortadan kaldırılmalı ve bu tedbirlerin yanında özelleştirmeler yapılarak olası sistemik kriz kanalları kapatılmalı ve istikrarlı bir büyüme sağlanmalıdır. Özellikle de ülke siyasi disiplini ve makroekonomik istikrarını sağlamalıdır. Bu da öncelikle fiyat istikrarı ve sürdürülebilir bir mali ve cari açıkla ile mümkündür. Ayrıca, sistemik krizlerin önlenmesi için ülkedeki tüm kurumların (Finansal Piyasalar, Özel ve Kamu Kesimi ve Çok Uluslu Şirketler) şeffaflaştırılarak yatırım için gerekli bilgilerin tam ve güvenilir hale getirilmesi gerekir.

Tüm bunlara rağmen ortaya çıkabilecek bir dengesizlikte politik müdahale gerekebilecektir. Çünkü, krizle birlikte oluşan iflaslar, sadece sözleşmeye bağlı kişileri değil ekonominin genelini olumsuz bir biçimde etkileyebilmektedir.

KAYNAKÇA

BİNAY, Şükrü ve Kürşat KUNTER, “Mali Liberalleşmede Merkez Bankası'nın Rolü 1980-1997”, *TCMB, Tartışma Tebliği: 9803*, 1998, s. 8.

CHAKRAVORTİ, Sujit, “Analysis Of Systemic Risk In The Payments System”, *Federal Reserve Bank of Dallas*, Aralık-1996, s.8-9

DIAMOND, Douglas W. ve H. Philip DYBVIK, “Bank Runs, Deposits Insurance, and Liquidity”, *Journal of Political Economy*, No.91, 1983, s. 403.

DIŞ TİCARET MÜSTEŞARLIĞI, *Dış Ticaret Dergisi Asya Krizi Özel Sayısı*, 1998, s.94.

DPT, *Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Öncesinde Makroekonomik Gelişmeler*, 1996-2000, s.8.

GROSSMAN, Richard S., “Deposit Insurance, and Moral Hazard in the Thrift Industry: Evidence for the 1930s”, *American Economic Review*, No. 82, 1992, s. 807.

GÜNAL Mehmet, “Kasım 2000 Krizine Teorik Yaklaşım: Para Arzının İçselliği ve Minsky’nin Finansal İstikrarsızlık Hipotezi”, *İktisat İşletme ve Finans*, No.180, Mart 2001.

MALATYALI, N. Kamuran , “Enflasyon Hedeflemesi, Ülke Uygulamaların Örnekler ve Türkiye’de Uygulanabilirliği”, *Devlet Planlama Teşkilatı(DPT)*, 1998, s.59.

MARSHALL, David “Understanding the Asian Crisis: Systemic Risk as Coordination Failure”, *Economic Perspectives*, Federal Reserve Bank of Chicago, 3rd Quarter, 1998, s.13-28.

NENOVSKY Nikolay ve Kalin HRISTOV, “Criteria For Evaluation of The Systemic Risk Under Currency Board”, Bank of National Bank (Ocak 1998), s.7-8

ÖZER, Mustafa, “Finansal Krizler, Piyasa Başarısızlıkları ve Finansal İstikrarı Sağlamaya Yönelik Politikalar”, *Anadolu Üniversitesi, İktisat Bölümü Yayını*, No. 02, 1999, 152.

ÖZKARAMETE, Nazende, “Türkiye’de Dolarizasyon ve Para İkamesi:1990-1995”, *Ekonomik Yaklaşım*, Cilt.7, Sayı.20, 1996,s.99.

STRONGIN Steven, “The Identification of Monetary Policy Disturbance: Explaining the Liquidity Puzzle”, *Journal of Monetary Economics*, Haziran 1995.

